

OKUL SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN OKULUN KÜLTÜRLEME ROLÜNÜN ANALİZİ ÜZERİNE BİR DENEME

Suat ANAR*

ÖZET

Bu makalede okul sosyolojisinin bir bilim olarak gelişmesi gerektiğine işaret edilerek, okulların ortaya çıkma nedenleri üzerinde durulmuştur. Sosyal bir kurum olarak okulun sosyolojik açıdan analizi yapılarak; okulun kültür değiştirme fonksiyonu ile kültürleme gücü analiz edilmiştir. Ayrıca, okulun kültürleme gücü ile öğrenci aksiyonları arasındaki ilişkiler derinlemesine incelenmiş, bu açıdan okulun etkileme gücünün nasıl oluştuğu ve okuldaki etkileşimin insanı nasıl toplumun bilinçli bir parçası yaptığı gösterilmiştir.

SUMMARY

A Search on the Analysis of Enculturation Roles of the Schools From the Perspective of School Sociology

In this article, the reasons have been explained related to emergence of the schools by being indicated the necessity for the development of school sociology as a science. The power of cultural change and enculturation function of the school as a social institution have been analyzed from the sociological perspective. In addition to these, the relationships between student actions and the enculturation power of the schools have been, deeply, investigated and the existence of the school power's achievement has been looked into in order to enlighten the process how to a man becomes the conscious member of society.

Ülkemizdeki modern eğitim ile ilgili çabalar oldukça geçmişe gider. Bunun tâbii bir sonucu olarak, toplum kendi gelişmesini sağlamak üzere eğitimden yararlanmaya çalışmıştır¹. Bu makalede ise eğitim sosyolojisinin alt alanı haline gelen; okul sosyolojisi, açısından okulun kültürleme rolü üzerinde durulacaktır.

* Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Hasan Ali Koçer; *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu* (Ankara: Uzman Yayınları 1, 1987).

1. OKULUN ORTAYA ÇIKIŞI

Bilindiği gibi toplumlar geliştikçe daha karmaşık hâle gelmiştir. Basit toplumda sosyal hayat için gerekli olan temel ve sosyal nitelikli öğrenmeler, kolayca öğrenilirken; gelişmiş toplumlarda, öğrenme güçleşmiş veya öğrenilecek hususların daha kapsamlı ve fonksiyonel olmasına ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin, hayvanlarını nasıl otlatacağını çocuk görerek öğrenecektir. Bunun gibi hayvanların sağlık problemi olduğunda da nasıl yardımcı olacağını yaşayarak öğrenecektir. Ancak, toplum geliştğinde yani sosyal nitelikli işbölümü gelişince, o kişinin bir kısım bilgisi kendisi için yeterli olmayacaktır. Artık, çocuğun baktığı hayvanların sağlıkları ile veteriner ilgilenecektir. İşte bu ve benzeri durumlar; toplumlar geliştikçe aktarılacak bilgi muhtevasının karmaşıklığı nedeniyle bu işi yapmak üzere okul denilen kurumun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Gerçekten de; nüfusun artması ile zamanla din adama duyulan ihtiyaç, fetih yoluyla zaptedilen toprakları yönetmek üzere sivil ve askeri idarecilere duyulan gereksinim, sanayileşmenin yarattığı insangücü talebi ve kültürel gelişme ile ortaya çıkan çelişik değerlerin sosyal dayanışmayı sağlamak üzere kontrolden geçirilme zorunluluğu okulların, ortaya çıkmasını sağlamıştır.

2. NEDEN OKUL SOSYOLOJİSİ

Bilindiği gibi eğitim sosyolojisi; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal boyutları ile bir bütün olan toplumun eğitim sistemini etkileyiş biçimi ile; tersine, toplumun bir alt sistemi olarak, toplum ve eğitim etkileşiminin ana noktalarını tespit etmeye çalışır.

Eğitimi mikro açıdan ele alan bu yaklaşım; günümüzde eğitim hedeflerinin karmaşıklığı, bu hedefleri etkileyen faktörlerin hızla çoğalması, kaynakların fonksiyonel olarak kullanılma güçlüğü nedeniyle eğitim problemlerini tespit etmede güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu durumda eğitim sorunlarının nicelik ve nitelik değiştirmesine sebep olmaktadır.

Soyut bir şekilde yukarıda ifade edilen problemlerin sağlıklı bir biçimde incelenerek problem çözücü tedbirlerin tavsiye edilmesi de, alışılmışın dışında problemlere —mikro değil— makro açıdan bakmayı yani problemler dokusunu elektron mikroskopla bakar gibi, okul sosyolojisi bazında yaklaşımı gerekli kılmaktadır².

3. KURUM OLARAK OKUL

Aile, ekonomi, siyasal sistem, din, v.b. gibi okul da kurumdur. Sosyolojik açıdan okul, kurum olarak ele alındığında; okulun toplumu ve bireyi yani öğrenciyi nasıl şekillendirdiği hususunun incelenmesi gerekir.

Goffman *Asylums*³ adlı kitabında üyelerinin tümü üzerinde katı bir kontrol

2 Jane Mercer; "The Role of School Sociologist: System Assesment, Feedback, and Intervention as Possible Role Models", s. 116. Alındığı eser: Univ. of Southern Californiol, School of Education, *National Invitational Conference on School Sociologists* (Los Angeles, Cal.: University Hilton Hotel, 1975), ss. 115-135.

3 Erving Goffman; *Asylums* (Garden City, New York: Doubleday, 1961).

uygulayan bir kurum olarak "akıl hastahanesi" modeli kullanılır. Bütünsel bir kurum olarak akıl hastahanesi hastaların ne zaman yemek yiyeceğini, ne zaman konuşacağını veya ne zaman dolaşacağını bildiren, temel davranışlarını yönlendirir. Kurum olarak okul burada Asylums modeli de esas alınarak analiz edilecektir.

3.1. Sosyal Bir Kurumun Kültürleme Fonksiyonu

Kuşkusuz okula gelen öğrencilerin belli bir kişilik yapıları vardır. Belli bir dönemde, yakın çevresi ile etkileşim sonucu, belli bir biçimde sosyalleşme safhasından geçmişlerdir. Ama okul da bu yeni gelen öğrencileri etkiler. Bu durumu analiz etmeden önce yukarıda değinilen modelin işleyişine, sosyal bir kurumu ele alarak, göz atalım.

Bütünsel bir kurum olarak akıl hastahanesinde; hastanın içinde bulunacağı kültürden farklı akıl hastahanesinin dışından getirdiği kültürel değerlerden soyutlanması gerekir. Bu da; hastahaneye kabulde başlar. Örneğin, kişinin kendine ait herşeyinin; cüzdani, tarağı, kozmatik malzemesi, kemer v.b. eşyalarının hemen teslim edilmesi istenir. Bu işlem Merton'un fonksiyon sınıflamasına göre değerlendirilebilir⁴. O'na göre, sosyal fonksiyonların açık ve gizli tarafları vardır. Nasıl ki illegal kazançla işsizlik arasında fonksiyonel ilişki varsa; hastanın kişisel eşyalarını teslim etmesi onun her ne kadar intihardan korunması için yapıyorsa —yani açık fonksiyon bunu gösteriyorsa da; bir de gizli fonksiyonu vardır. Bu da yeni kültürlemenin ön şartı olarak kişinin eski değerlerini taşıyan eşyalarıyla manevi bağlarını kesmek, kişiliğini oluşturan eski değerleri silmek ve kişiliğini ortadan kaldırmaktır.

Bu safha: a) Kişilere aynı elbiselerin giydirilmesi ile; kişinin önceki kişiliğinin bazı simgelerinden soyutlanması, b) Oryantasyon (alıştırma) hizmeti sırasında; görevli bir personelin kurumun kuralları ile beklenen davranışları açıklaması, c) Görevlilerden biriyle temasın sıklaştırılması yoluyla sürekli olarak kuralların gündeme getirilmesi, d) Daha önceki kişilerin davranışlarının örnek olarak gözlenmesi gibi, yeni kültürlemeyi kapsar.

Ayrıca, bu norm ve davranış modelleriyle bütünlüşmemesi halinde, kişinin o kurumdan kolaylıkla kurtulamayacağı inanç haline getirilmeye çalışılır. Böylece, yeni kişinin kontrol altına alınması yoluyla da sosyal kontrol topluma bütünlüşmeyi sağlar.

3.1. Okulun Kültür Değiştirme Fonksiyonu

Ordu, akıl hastahanesi gibi kurumlar ve yatılı okullar bütünsel kontrolde oldukça güçlüdür. Okullar, yatılı okullardan güçlülük bakımından farklılık gösterirler, ama, bütünsel kontrol bakımından yine de bazı benzerlikleri vardır. Bu nedenle okul daha az derecede de olsa; aşağıdaki gibi, bütünsel kurum karakteristikleri gösterir⁵:

4 Robert King Merton; "Social structure and Anomie", ss. 490-493. Bulunduğu eser; Lewis A. Coser ve Bernard Rosenberg. *Sociological Theory: A Book of Reading* (New York, Mc Millan Comp., 1957), ss. 490-499.

5 Jack L. Nelson ve Frank P. Besag; *Sociological Perspectives in Education* (New York: Pitman Pub. Comp., 1970), ss. 62-63.

a) Aile ve akran gruplarının toplum kültürü ile uyuşmayan oldukça farklı ve toplum kültürünü temsil etmeyen değer ve kanaatleri silmek için; Dewey'in "temizleme" fonksiyonunda işaret ettiği gibi, okul, baskı yapar⁶.

b) Kişilerin birbirlerine benzemesini sağlayacak; soyutlama, alıştırma, ilişkinin bir modelin gözetiminde sıklaştırılması ve örnek davranış modeli sunma gibi durumları, okul sistematik bir biçimde yeni üyelere benimsetmek ister.

c) Öğrenciler, hayat tecrübelerine rağmen; bu safhada yeni davranış kalıplarını, belli bir şekilde benimserler ve yavaş yavaş özümserler. Çünkü okulun aktardığı değerler, eğitimin siyasal fonksiyonu açısından dizayn edilmiş elementlerle bütünleşecek şekilde seçilmiştir.

Burada açıklandığı gibi okul hernekadar - yatılı okul, ordu ve mental hastahane kadar güçlü olamamasına rağmen yine de bütünsel kurum karakteristiği gösterir. Ancak, bu durum istikrarlı toplumlar açısından ele alınmaktadır. Kaotik durumların ve anominin bütün şiddetiyle hâkim olduğu toplumda hedeflerin muğlaklığı nedeniyle, toplumun tüm kesimlerinde olduğu gibi okulun da kültür açısından bütünsel niteliği belirsizleşir. Şimdi anomik şartların dışında istikrarlı toplumda okulun kültürü aktarma rolü üzerinde durulacaktır. Okulun kültürleme gücü üç şekilde açıklanabilir.

3.1.a. Okulda Kültürleme Gücü

Çocuk okula yazılmaya geldiğinde çocuğun velisinin bazı formları doldurması istenir. Bu form öğrenci hakkında bilgi edinmek üzere; öğrencinin anne-babasının eğitim durumu, ailede okula giden veya gitmeyen kaç çocuk daha olduğu, çocuğun hayat hikayesi, akran grupları ile ilişkileri, uyumluluğu veya uyumsuzluğu vb. hususları kapsar.

Çocuk okula kabul edildiğinde önce kendi arkadaşları ile genelde aynı sıraya oturtulmaz. Bu çocuğun problem yaratmasını önlemek içindir. Ayrıca, çocuk okulun kurallarını öğrenir, bu kurallara uymadığı takdirde uygulanacak cezaların neler olacağını öğrenerek bilinçlenir. Örneğin çocuğun kurallara uyumsuzluğu halinde anne babası okula çağrılır. Ödevini yapmayan öğrenciye fazladan ödev verilir veya cezalandırılmak üzere teneffüste dışarıya çıkarılmaz.

Okulda da günlük hayattaki bazı davranışlarla ters düşen durumlar vardır. Örneğin çocuğun tuvalete gitmek için evden izin alması gerekmez ama sınıftan ilkokul öğrencisi izin alarak çıkar. Evde herkes aynı tuvaleti kullanır. Okulda tuvaletler kızlar ve oğlanlar için ayrıdır. Çocuğun hangi tuvaleti kullanacağını bilmesi gerekir. Bu durumlar çocuğun kuralları bozucu duruma düşmemesini sağlar. Bütünsel bir kurum olarak okul akıl hastahanesinin şartlarından farklı şartlara sahiptir. Ama okul da diğer bütünsel kurumlarda olduğu gibi kişiyi kurumun üyesi haline getirir. Eğer okul çocuğu istediği gibi şekillendiremezse; anne-babaya uyumsuzluğunun nedenleri ve çocuğun gelecekte karşılaşacağı problemler açıklanır. Bunlarla ilgili bilgiler toplu dosyada toplanır.

Okul çocuğun günlük faaliyetlerini kontrol eder ve çocuğun ne zaman, nerede yemek yiyeceğini, ihtiyaçlarını nerede gidereceğini bildirir. Süt içme ve beslen-

6 Mahmut Tezcan; Eğitim Sosyolojisi (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), ss. 251-252.

menin sessiz ortamda yapılması sağlanır. Toplu dosyadaki bilgiler öğrencinin yeni okula gidişinde de bu dosya yeni okula gönderilir. Okul seviyesi arttıkça kontrol artar. Ana okulundaki kontrolden ilkokuldaki kontrol daha güçlüdür. İlkokuldaki çocuğun kontrolü ve çocuğun okulda kalma süresi, ana okulundan daha fazladır.

Kurallara uymayan öğrenciler; kınamadan başlayıp kurumdan uzaklaştırmaya kadar çeşitli cezalara çarptırılır. Bu kuralların ne türden cezaların ihlâli halinde geleceği artık bellidir. Bernstein, bu durumu, okulu yerleştirdiği sosyolojik modelde "açıklayıcı düzen" dediği belirli değer ve beklentilerin oluşturduğu sisteme uyum şeklinde ele alır. Açıklayıcı düzen, bir nevi yaşayış tarzı belirler. Okul normlarının bürokratlaşmasına yardım eder. Değerleri de davranış ve tutumlarda somutlaştırmak üzere eylem biçimlerini modelleştirir. Bunu gerçekleştirmek için de okul davranış kalıplarını törenler ve merasimler aracılığıyla model olarak sunarak öğrencilere telkin eder. Bunu sağlamak üzere, ayrıca amblem, sembol, okul şarkısı, önemli günlerin kutlanması, yarışmalar v.b. gibi faaliyetlerden de yararlanır⁷. Yine bu durumu Parsöns da okullarda bilgi ve becerilerin öğretildiği bilişsel (cognitive) ve moral yani iyi çalışma alışkanlıklarının kazanılması, girişiminde bulunabilme, sorumluluk, öğretmenlere saygı, arkadaşları sevme vb. davranışların kazandırıldığı iki yapıya dikati çekmiştir⁸.

4. ÖĞRENCİ AKSİYONLARININ YÖNÜ

Bütünsel sosyal kurum modelinde olduğu gibi okul da öğrencinin kültürünün yok edilmesi ve yeniden kültürlenmesi aksiyonuna karşılık öğrenci daha önce bahsedilen dört durumda tepki gösterir⁹. Bunların okul durumunda analizini yapalım.

a) Durumsal çekilme: Bu durumda öğrenci şu veya bu nedenle okul ortamının oluşturduğu koşullandırmayı kabul etmez. Aynı zamanda da okul idaresi ile ters düşmemek için hem okul dışındaki eski informal davranışlarını sürdürür hem de okuldaki etkilemeye karşı direnir. Ancak, bu direnme ile de okulla çatışmamaya gayret gösterir. Örneğin, tembel öğrenci rolü oynar. Bu yolla okula karşı direnir. Bu durumda ne öğrenci ne de okul birbirine etkide bulunmamaktadır. Okul öğrenciyi rahatsız etmemekte okulda öğrenciden gereksiz yere talepte bulunmamaktadır. Başsarısız öğrenci sonunda okuldan ayrılır.

b) Uyuşmazlık safhası: Bu safha otoriteye açık olarak başkaldırma safhasıdır. Bu safhada öğrenciler kurallara uymazlar, kuralların tersine davranırlar hatta eylem yapma cesareti gösterirler. Örneğin kaosun yoğun olduğu toplumda istikrârsızlığın hâkim olduğu dönemlerde veya ailenin ekonomik ve sosyal güçlüğünden alınan erkle, öğrenci uyuşmazlık safhasına girebilir. Bir tür sapma davranışı gösterebilir. Okul bu davranışı denetleme mekanizmaları ile kontrol altına alır.

c) Boyun eğme safhası: Bir üstteki safhada okul yönetiminin otoritesi kendini gösterir. Okula gitmenin boş olduğuna dahi inansa, yine de bunun başıboş dolaş-

7 Ronald King; *The Sociology of School Organization* (London: Methuen + Co., 1983), s. 37-38.

8 Robert J. Havighurst ve Bernia L. Neugarten; *Society and Education* (Boston: Allyn and Bacon, Inc. 1967), s. 197.

9 Ibid., s. 193.

maktan daha iyi olacağına inanır. Okulun bilgi öğretme fonksiyonunun yerine sosyal etkileşim ortamı olma rolünden yararlanmak istenir.

d) Değişim safhası: Bu safha; okulun sunduğu rolün öğrenci tarafından kabulü ile başlar. Bu rolün kabulü bazı öğrenciler için diğerlerinden daha kolaydır. Paul Goodman'ın da işaret ettiği gibi okul orta sınıf karakteristiği gösterdiğinden genelde alt-sosyo-ekonomik sınıftan gelen az sayıda öğrenci böyle bir disiplinsizlik durumu yaratır¹⁰.

Kısaca burada Goffman'ın modelinden uyarlanan dört durumun burada analiz edildiği gibi birbirinden soyutlanmış şekilde bulunması şart değildir. Genelde bu safhalar birbirinin içinde yer alır. Bu nedenle, çocuk kendiliğinden ve hatta farkında olmaksızın okul norm ve rollerine uyar. Özellikle de çatışma konumunda problem yaratmaktan kaçınır.

Bu durum ayrıca okuldaki yaşam biçimine de bağlıdır. Davranış dereceleri üzerinde okul tarafından yapılan kontrolün seviyesi ve güçlülük derecesi yüksek ise çocuğun disiplin suçu işlemesi güçleşir. Örneğin disiplin suçu işlemeye eğilimli çocuk, sürekli olarak yakın takibe alınır. Bu nedenle kolayca suç işleyemez.

Bunun yanında yaşam biçimi; tersine, kurumun üyesi olan kişinin kurumun gücü ve baskısı karşısında kendi kişiliğinin belli bir oranını muhafaza etmesi için de; kişinin zararsızca bazen gizlice kuruma karşı gelmesine izin verir, onu cezalandırmaz. Örneğin, öğretmen sınavdan kaçtığı için gelmediğini bildiği halde çocuğun hasta olduğuna inanmış görünebilir. Yani bir yandan kontrol, öte yandan da uygun derecede özgürlük belli bir biçimde kurum tarafından dengelenir.

5. SONUÇ

Bütünsel kurum karakteristiği okul tarafından da gösterilir. Değişik unsurlarla temas okulun; daha geniş kurum ve kültürlerle etkileşimi sonucu ortaya çıkar. Eğer bu kurumlar okulu çok daha fazla etkileme gücüne sahipse, okulun bütünsel kurum niteliği kaybolacaktır. Halbuki, günümüzdeki okulun kendi biçim, bürokrasi ve etkileşim formları da diğer kurumların okulu etkilemesinde kalkan görevi üstlenerek kurumun fazla etkilenmesini engeller. Okulla temaslardan biri "Okul Aile Birliği" aracılığıyla olur. Diğer veliler ancak okulun tayin ettiği günlerde ve okul tarafından görevlendirilen kişilerce temas halinde olabilirler. Okulla daha yakından ilişki kurmak isteyen veli de Okul Aile Birliğine üye olduğunda, ancak müdür ve müdür yardımcıları ve "Okul Aile Birliği" üyesi öğretmenlerle etkileşimde bulunur. Burada okul aile birliğinin gizli fonksiyonu ilişkileri arttırma yerine, belki de sınırlamadır. Bu nedenle, okul da bütünsel kurum karakteristiği gösterir.

Okulun bütünsel kurum niteliği olmasa okulun çocuğun şimdiki ve gelecekteki durumunu şekillendirmesi güç olur. Bu nedenle okul, üye olmayı kendi kurumuna üye yaptığı gibi istenilmeyen davranışları da okulun değer sistemine göre istedik davranış haline çevirir.

Burada iyi ve kötü toplumun kendisi tarafından belirleneceğinden okulun analizi çocuklara ne yapmaktan ziyade, nasıl yapacağımızın metodolojisinde okulun bu özelliğini gözden kaçırmamak gerekir.

10 Jack L. Nelson ve Frank P. Besag; op. cit., ss. 71-72.